

ปาฐกถาพิเศษเรื่อง “ธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม”

โดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี

วันที่ 16 ตุลาคม 2545 ณ โรงแรมมิราเคิลแกรนด์

เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม ที่ผ่านมา ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้ปาฐกถาเรื่อง “ธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม” ที่โรงแรมมิราเคิลแกรนด์ โดยได้กล่าวถึงเรื่องธรรมาภิบาลหรือการรักษาความถูกต้อง ซึ่งมีความสำคัญในการทำงานทุกๆ เรื่อง “...ธรรมาภิบาลหมายถึงการรักษาความถูกต้อง ความถูกต้องท่านอาจารย์พุทธทาสใช้คำว่า ‘สัม-มัตตะ’ ท่านจะพูดอยู่เรื่อย เรื่องทำอะไรต้องมีสัมมัตตะคือความถูกต้อง ความถูกต้องเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าเราทำอะไรแล้วขาดความถูกต้องก็จะนำไปสู่ความเสียหาย เพราะฉะนั้นความถูกต้องในทุกๆ องค์ประกอบในทุกชั้นตอนจึงจะนำไปสู่ความจริง เพราะฉะนั้นเรื่องธรรมาภิบาลถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญที่สุดในทุกๆ เรื่อง”

ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้กล่าวว่าธรรมาภิบาลเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของมนุษยชาติในศตวรรษนี้ เนื่องจากศตวรรษนี้ได้เกิดวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงขึ้น โดยในศตวรรษนี้จะเป็นการพิสูจน์มนุษย์ว่าจะมีความสามารถที่จะทำให้เกิดความถูกต้องในเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือไม่ เพราะเกี่ยวกับความอยู่รอดของตัวมนุษย์เอง

“...มนุษย์เป็นผู้มาใหม่ในโลก มนุษย์กับไดโนเสาร์ไม่เคยเจอกัน ไดโนเสาร์สูญพันธุ์ไปเมื่อ 25 ล้านปี มนุษย์นี้ประมาณล้านปี อาจจะเป็นก่อนมนุษย์เป็นเป็นใครที่วิวัฒนาการมาในแอฟริกาก่อนหน้านั้น แต่ที่เป็นมนุษย์คงประมาณล้านปี หรือเป็นมนุษย์แบบปัจจุบันจริงๆ ก็ประมาณแสนปีนิดหนึ่ง แต่ว่าได้ทำให้เกิดการทำลายอย่างสูง โดยเฉพาะในช่วงหลังตั้งแต่ไปจับได้วิธีคิดเขาเรียกว่าแบบ ‘progress’ แต่ก่อนมนุษย์ไม่ได้คิดแบบ progress คิดแบบ ‘วิญญะ’ วิญญะวนเวียน เข็มโยงกัน ตอนหลังมาคิดแบบ progress ก็ก้าวหน้าเรื่อยๆ เราหยุดยังไม่ได้จนวิตกกันว่า โลกจะไม่มีชีวิต และธรรมชาติจะไม่มีชีวิต บางคนเขาบอก ‘the nature is death’ อันนี้เป็นเรื่องสำคัญ เพราะความมีชีวิตของธรรมชาติของโลกเป็นบ่อเกิดให้เกิดมนุษย์ และก็ทำให้มนุษย์อยู่ได้”

จากการทำงานเป็นแพทย์มาหลายสิบปีที่ผ่านมา ศ.นพ.ประเวศ กล่าวว่า ได้สังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเกิดขึ้นในประเทศไทย เช่นเมื่อก่อนคนหนุ่มคนสาวจะไม่นิยมอเนียง แต่ปัจจุบันก็เป็นมากขึ้น หรือสมัยก่อนโรคมะเร็งสมองมีน้อยมาก แต่ปัจจุบันมีเพิ่มมากขึ้น และคิดว่าเกิดจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป มลภาวะในอากาศมีเพิ่มมากขึ้น แม้แต่ในที่ปลอดภัยที่สุดของมนุษย์คือในมดลูกของมารดา ทุกวันนี้ก็ยังไม่ปลอดภัย

“มีการประชุมเอิร์ธซัมมิตที่กรุงริโอฯ เมื่อปี 1992 ก็ประชุมกัน แล้วก็บอกไม่ทำตามนั้น มหาอำนาจไม่ยอมลงนาม อะไรก็แล้วแต่ สัญญาที่เกี่ยวข้องโต บุชขึ้นมาเขาก็บอกอีกสัญญาแล้ว ไม่ยอม แล้วก็...คือการทำลายมันทำให้เปลี่ยนวิถีชีวิตเรื่องการบริโภคนิยมต้องลดลง แต่ว่าเขาไม่ยอมลด เขาก็พยายาม...ที่ได้ข่าวว่าเขาอยากจะทำเมืองไทย มาส่งเสริมให้เมืองไทยปลูกป่า แล้วเขาเอาเครดิตตรงนี้ไปใช้ เขายังทำลายสิ่งแวดล้อมได้ เพราะเขาเอาเงินกับคนไทยที่ปลูกป่าอย่างนี้เป็นต้น แต่ว่าเขาไม่ยอมเปลี่ยนวิถีชีวิตที่จะลดการทำลายสิ่งแวดล้อม เมื่อปีนี่เองที่มีการประชุมที่โยฮันเนสเบิร์ก ก็ต้องทนเขา ต้องขมขื่นกลับมาก็มี ฉะนั้นมันเป็นเรื่องยากมากที่ตรงนี้ เพราะว่ามันได้เข้าไปสู่วิถี เข้าไปสู่วิถีคิด แล้วไปสู่โครงสร้างทางเศรษฐกิจ เป็นทั้งวิถีเป็นทั้งโครงสร้าง คือแก้ไขได้ยากมาก เป็นเรื่องหนักหนาสาหัสทีเดียว แล้วไม่มีคำตอบในปัจจุบัน และอย่างปัจจุบันจะนั่น อนาคตมันจึงกล่าวว่า ถ้ามนุษยชาติจะอยู่รอดได้ ต้องเปลี่ยนวิถีคิดใหม่ โดยสิ้นเชิง ถ้ายังคิดอย่างเดิมก็อยู่ไม่รอด ต้องเปลี่ยนวิถีคิดใหม่โดยสิ้นเชิง”

ศ.นพ.ประเวศ ได้อธิบายว่า การเปลี่ยนวิถีคิดต้องขยายจิตสำนึกให้กว้างใหญ่ขึ้น มนุษย์ต้องมีเมตตา ต้องเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในโลก เข้าใจถึงความเป็นเอกภาพของโลก แต่ในปัจจุบันจิตมนุษย์คับแคบเพราะความเห็นแก่ตัว หากมนุษย์เปลี่ยนจิตสำนึกให้กว้างใหญ่ไพศาลมากกว่านี้ จิตจะเป็นอิสระ มีความสุข "...เพราะจิตเป็นอิสระ เป็นความสุขที่เรียกว่าราคาต่ำ happiness as low cost ขณะนี้มนุษย์กำลังแสวง happiness with high cost แล้วมันแปร่งๆ เพราะมนุษย์จะมีความสุขจะต้อง high cost อย่างนี้มันทำลายสิ่งแวดล้อมสูง อันนี้ก็คือ good macro ที่สุด เพราะมนุษย์ต้องมีจิตสำนึกใหม่ มันถึงจะเป็นไปได้เรื่องสิ่งแวดล้อม อันนี้ก็เป็นคำอธิบายถึงสัมมัตตะ ความถูกต้อง แต่ว่าวิถีชีวิตที่มีอยู่ปัจจุบันมันไม่เป็นสัมมัตตะ มันไม่ถูกต้อง เพราะมันบริโภคมากเกินไป คิดเรื่องความสุขที่ high cost แต่ว่าจิตมนุษย์มันประสบอิสระมันมีความสุขโดยไม่ต้อง consume มาก เป็น happiness as low cost อันนี้จะเป็นเรื่องใหญ่ที่สุดของโลก"

นอกจากนั้นแล้ว ศ.นพ.ประเวศ ยังได้ชี้ให้เห็นว่า ในประเทศไทยแต่เดิม มีวิถีชีวิตเชื่อมโยงทั้งสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนธรรม และสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์ของแต่ละส่วน มีความกลมกลืน และมีคุณภาพ แต่เมื่อรัฐผลักดันนโยบายเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เรียกว่าโลกาภิวัตน์ และใช้เงินเป็นตัวหลักสำคัญ ก็ทำให้ส่วนต่างๆ ถูกทำลาย

"...social disintegration ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ของโลกปัจจุบัน ทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายวัฒนธรรม ทำลายศาสนาธรรม แม้พวกฝรั่งก็บอกว่าพระเจ้าตายเสียแล้ว เพราะเหลือแต่มิติทางวัตถุ มิติทางจิตวิญญาณมันถอยลง และได้นำเอาแนวนโยบายเรื่องเศรษฐกิจสมัยใหม่ลงไป ที่เอาเงินเป็นตัวตั้ง คั่งเดิมชาวบ้านไม่ได้คิดอย่างนั้น ชาวบ้านคิดเชื่อมโยงหมด แต่ว่าเมื่อเอาเงินเป็นตัวตั้ง ใ้เงินก็ไปทำลายองค์ประกอบอื่นๆ"

อย่างไรก็ตาม ศ.นพ.ประเวศ ได้กล่าวว่า เนื่องจากประวัติศาสตร์มนุษย์ที่ผ่านมา ไม่สามารถหาตัวแบบสังคมที่ดีที่สุดได้ ไม่มีตัวอย่าง แต่ให้ดูจากระบบที่ดีที่สุดที่ธรรมชาติได้สร้างขึ้นมา นั่นคือตัวของมนุษย์เอง โดยตัวมนุษย์มีหน่วยชีวิตที่เล็กที่สุดเรียกว่าเซลล์ แต่ละเซลล์จะมีหน้าที่มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป แต่อย่างไรก็ตาม แต่ละเซลล์ก็จะทำหน้าที่คัดเลือกสิ่งที่จะผ่านเข้าและผ่านออก "...เซลล์มันมี cell wall มันมีกำแพงของมัน มันแลกเปลี่ยนกับสิ่งแวดล้อมก็จริง แต่ไม่ใช่ free flow ถ้า free flow เมื่อไหร่มันตาย เพราะมันต้องรักษาเอกลักษณ์ของมัน เพราะเซลล์แต่ละชนิดมีเอกลักษณ์ไม่เหมือนกัน และต้องรักษาสมดุล ถ้ามันปล่อยอะไรเข้ามาเติมที่ free มันตาย อะไรออกไปเติมที่มันก็ตาย ฉะนั้นมันคัดเลือกคัดเลือกให้อะไรเข้าอะไรออก ไม่ใช่ free flow ถ้า free flow เมื่อไหร่มันตาย ขณะนี้ที่มานำหน้าตะวันตกกำลังพูดว่าทุกอย่างล้วนแต่ free การค้าเสรี การเงินเสรี ทุกอย่าง free หมด ซึ่งเราเถียงว่ามันไม่ถูกหลัก ไม่ถูกหลักธรรมชาติอย่างนี้ ถ้า free หมด ตาย..."

ศ.นพ.ประเวศ กล่าวว่า การแข่งขันเสรีไม่ใช่ธรรมชาติของมนุษย์ แต่เป็นธรรมชาติของสัตว์ เพราะสัตว์ใหญ่จะกินสัตว์เล็ก แต่มนุษย์นั้นตัวใหญ่ต้องคุ้มครองตัวเล็ก มนุษย์ถึงอยู่รอดได้ โดยศ.นพ.ประเวศ ได้เปรียบเทียบระบบเซลล์กับชุมชนที่จำเป็นต้องมีสิทธิในการดูแลรักษาตัวเอง คัดเลือกสิ่งที่จะเข้าและออกเอง สามารถกำหนดอนาคตตนเองได้ รัฐควรจะมีสิทธิเหล่านั้นให้แก่ชุมชน และยุติบทบาทแข่งขันทรัพยากรจากชุมชน เพราะที่ผ่านมาได้เห็นแล้วว่าแม้แต่ชาวบ้านที่ดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม แต่โครงการต่างๆ ของรัฐที่เข้าไปกลับเป็นตัวการในการทำลายสิ่งแวดล้อม

"...โครงสร้างใดๆ ฐานต้องแข็งแรง ข้างบนจึงจะขึ้นได้สูงและมั่นคง พระเจดีย์ต้องสร้างจากฐาน สังคมก็เช่นเดียว ฐานรากของสังคมต้องแข็งแรงสังคมจึงจะมั่นคง แต่นี่พัฒนาข้างบนแล้วให้ข้างบนเอาเปรียบข้างล่าง ดูข้างล่างขึ้นไป ข้างบนมันก็พังลงทั้งหมด ต้องเอาสาระศีลชุมชนท้องถิ่น เพราะฉะนั้นตรงนี้ ที่เรียกว่าเป็นความถูกต้องหรือธรรมาภิบาล คือความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น เข้าต้องสั่งให้กำหนดอนาคตเขาเอง กำหนดเศรษฐกิจที่มันเชื่อมโยงกับสิ่งต่างๆ อย่างได้คุณภาพ เป็น

เศรษฐกิจศีลธรรม ถ้าเศรษฐกิจที่ทำลายองค์ประกอบอื่นๆ เป็นเศรษฐกิจที่ไร้ศีลธรรม และสิ่งที่รัฐส่งเสริมขึ้นเป็นเศรษฐกิจไร้ศีลธรรม จึงเกิดการทำลายสูง เกิดจากแผนนโยบายของรัฐ...”

ในช่วงท้ายของการปาฐกถา ศ.นพ.ประเวศ ได้ตอกย้ำว่า ที่ผ่านมาได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า บทบาทของชุมชนท้องถิ่นมีความสำคัญ เพราะนโยบายหรือโครงการต่างๆ ของรัฐบาลส่วนแล้วแต่ไปทำลายสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นพยายามรวมตัวกันรักษาสิ่งแวดล้อม เมื่อเขารวมตัวกันต่อสู้ สังคมก็ไม่เข้าใจและมักจะกล่าวหาว่าเป็นพวกไม่รักชาติ “...อาจารย์นิธิ เขียวศรีวงศ์ พูดว่า ชาติคือประชาชนและความยุติธรรม ถ้าไม่เอาประชาชนเป็นตัวตั้ง ไม่เอาความยุติธรรมเป็นตัวตั้ง แล้วจะมีชาติไปทำไม ชาติคือประชาชนและความยุติธรรม เพราะฉะนั้นการที่ชุมชนท้องถิ่นรวมตัวกันจะรักษาสิ่งแวดล้อม และมี NGO และมีนักวิชาการช่วยเป็นเรื่องถูกต้อง สังคมต้องเข้าใจตรงนี้”

สังคมไทยยังมีความยุติธรรมและความถูกต้องอยู่หรือไม่ คือคำถามสำคัญที่ต้องการการคิดพิจารณาจากประชาชนไทยทุกคน